

A GYEPEK FONTOSSÁGA A VIDÉKFEJLESZTÉSBEN

Nagy Géza

Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum

Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar

Vidékfejlesztési és Tájhasznosítási Tanszék

Bevezetés

A legújabbkori, mintegy fél évszázados agrártörténelmünkben a gyepgazdálkodás nem tudott bekerülni az agrárgazdaság sikerágazatai közé. Az 1960-70-es években lezajlott általános műszaki fejlődésből talán egyetlen ágazatként maradt ki. A rendszerváltással megindult agrárgazdasági változások kedvezőtlen hatásai pedig hatványozottan csapódtak az ágazaton. A gyepgazdálkodás mezőgazdaságban játszott szerepe ma történelmi mélyponton van hazánkban.

A szakmai-tudományos körök által igen súlyosnak ítélt hazai helyzet akkor következett be, amikor a tudomány nemzetköz fejlődése egyre bővülő szerepekkel ruházta fel a korszerű gyephasználat kérdését. Az évezredes takarmány-biztosító (legelőfü, tartósított szálastakarmányok) szerep mellé a 20. század olyan fontos szerepeit ismerte fel a gyepeknek, mint termőtalaj-védelem és -javítás, a természetes vízkészletek megőrzése, a természetes vízfolyások szennyeződéseinek mérséklése, az atmoszféra üvegházhatást kiváltó egyensúlyváltozásának tompítása, a környezetre káros anyagok (pl. nehézfémek) terjedésének lokalizálása, az egyre nagyobb értéket jelentő biodiverzitás fenntartása, a társadalom fejlődésével együttjáró jóléti funkciók (környezetszépítés, tájalakítás, rekreáció szolgálata).

Mindez úgy következett be, hogy a természeti erőforrások hasznosításában élenjáró agrárgazdaság számára a modern idők agrártudománya újfajta filozófiát fogalmazott meg. Ennek alappillérei a fenntarthatóság és az ebből következő multifunkcionalitás. Az új filozófiának köszönhetően az Európai Unió közös agrárpolitikája, közös agrár- és vidékfejlesztési politikává alakul át úgy, hogy a vidékfejlesztés súlya – a közösségi támogatások felhasználását tekintve – belátható időn belül meg fogja előzni a mezőgazdasági termelési támogatásokat. Ma már ott tartunk, hogy a területi tudományok oldalvizén új tudomány, a vidékfejlesztés születéséről beszélhetünk. Ha arra gondolunk, hogy az urbanisztika önálló tudomány, a rendkívül összetett fogalmat jelentő

vidékfejlesztéstől sem szabad elvitatni a szakmai-tudományos önállóságot.

Ha a vidék társadalmi szerepét és fontosságát történelmi távlatokban vizsgáljuk, úgy a mezőgazdasági és nem mezőgazdasági termelő funkciókat (angol szóhasználatban primary industries) kell elsősorban említeni. A mai társadalom igénye azonban már sokkal összetettebb (ökológiai és szociális, kulturális funkciók is) a vidékkel szemben. Ahhoz, hogy ezeknek az igényeknek a gyepok maradéktalanul meg tudjanak felelni, szakszerűbb, ha gyepgazdálkodás helyett korszerű gyephasználatról beszélünk.

Vidék, vidékiség, vidékfejlesztés és gyephasználat

A vidék, vidékiség, vidékfejlesztés fogalomkörét ma már számos kutató a területi tudományok egyik tudományának tekinti. Ennek tartalmi meghatározása korunk aktualitásai közé tartozik. A közelmúlt tudományos vizsgálódásaiból egybehangzónak tekinthetjük, hogy nagyon összetett és bonyolult fogalomkörrel van szó. A bonyolultságát jól visszaadja a vidék funkcióiról alkotott európai vélemény (1). Ezek szerint a vidéknek mondott területeknek el kell látniuk kiemelkedően fontos gazdasági funkciókat, melyen belül az agrárgazdaság szerepe kiemelkedő, de súlya a modern társadalmakban csökkeni fog. A fenntarthatóság elveinek egyre kifejezettebb érvényesülése a termelési erőforrások használatában felértékeli a vidéki területek ökológiai funkcióinak (környezet- és természetvédelem) fontosságát. A vidék által képviselt komplexitás utolsó elemét az adja, hogy a vidéken található kultúrtörténeti értékek ápolása mellett a vidéknek számos, a városi társadalom által igényelt szolgáltatást kell biztosítani egyre bővülő mértékben (ún. szociális-kulturális funkciók).

A vidéki területek e hármas küldetéséhez jól illeszthetők a korszerű gyephasználat céljai (1. ábra).

A Debreceni Gyepgazdálkodási Iskola a gyepok mezőgazdasági potenciáljának több évtizedes kutatása mellett az utóbbi évtizedben egyre nagyobb figyelmet fordít a környezeti- és természetvédelmi, valamint a jóléti célú gyephasználat lehetőségeinek feltárására. Ebből a munkából most két szöveget emelünk ki, melyek a gyepok természetvédelemben és a tájalkításban betöltött szerepének fontosságáról szólnak.

**A vidéki területek funkcióinak és a gyephasználat céljainak
illeszkedése**

Vidéki funkció(1)		Gyephasználati célok(2)
gazdasági(3)		mezőgazdasági termelés(4)
ökológiai(5)		környezet- és természetvédelem(6)
szociális-kulturális(7)		jóléti(8)

Figure 1: Coupling functions of rural areas and targets of grassland uses

(1) functions of rural areas, (2) targets of grassland uses, (3) economical, (4) agricultural production, (5) ecological, (6) environment and nature protection, (7) socio-cultural, (8) amenity

Gyep a természetvédelemben

Az ezredfordulón a gyep a természetvédelmi érintettségű területek negyedét adták. Ennél a szerepnél csaknem dupla fontosságú a biodiverzitásban és a védett növény- és állatfajok fennmaradásában betöltött szerepe. A Vörös Könyvben (1989) jellemzett fajok előfordulásának, élőhelyeinek, táplálkozásának és szaporodásának tanulmányozása során ugyanis arra a következtetésre jutottunk, hogy gyepes vegetációs igényel a természetvédelmi figyelmet kapott fajok 45%-a (1. táblázat). Ez felértékeli természetes gyepeinket nemzetközi, elsősorban nyugat-európai összehasonlításban, és alapját adja a vidéki (falusi) turizmus növekvő jelentőségű ágának, az ökoturizmusnak.

A gyep tájképi értékei

Éppen a vidékfejlesztés és a gyephasználati lehetőségek kapcsolatát vizsgálva a közelmúltban számba vettük a hazai gyep tájképi értékeit és tájalakító szerepét. Ebből a munkából (Nagy 2004) most a gyep ún. belső illetve külső érték mérőit tekintjük át.

**Hazánk gyepterületeinek szerepe a természetvédelmi figyelmet*
kapott fajok fennmaradásában**

M e g n e v e z é s	G y e p e s v e g e t á c i ó t	
	nem igénylő fajok(1)	igénylő fajok(2)
<i>ÁLLAT(3)</i>		
<i>1. Gerinces(4)</i>		
emlős(5)	9	3
madár(6)	33	36
hüllő(7)	1	3
kétéltű(8)	1	-
Gerinces összesen(9)	44	42
<i>2. Gerinctelen(10)</i>		
csiga(11)	8	-
rovar(12)	133	95
Gerinctelen összesen(13)	141	95
ÁLLAT ÖSSZESEN (1+2)(14)	185	137
ÁLLATFAJOK MEGOSZLÁSA(15)	57%	43%
<i>NÖVÉNY(16)</i>		
Zárwatermő(17)	14	26
Harasztok(18)	1	-
NÖVÉNY ÖSSZESEN(19)	15	26
NÖVÉNYFAJOK MEGOSZLÁSA(20)	37%	63%
NÖVÉNY+ÁLLAT ÖSSZESEN(21)	200	163
NÖVÉNY+ÁLLAT MEGOSZLÁSA(22)	55%	45%

* A Vörös Könyvben (1989) jellemzett, még fellelhető fajok

Table 1: The role of Hungarian grasslands in survival of species with nature reservation interest

(1) species demanding grassy vegetation, (2) species not-demanding grassy vegetation, (3) animal species, (4) vertebrates, (5) mammals, (6) birds, (7) reptiles, (8) amphibians, (9) vertebrates in total, (10) invertebrates, (11) snails, (12) insects, (13) invertebrates in total, (14) animals in total, (15) ratio (%) of animals, (16) plant species, (17) angiospermae, (18) gymnospermae, (19) plants in total, (20) ratio (%) of plants. (21) plants + animals in total, (22) ratio (%) of plants + animals

* species described in Red Book (1989) still existing in Hungary

A gyepek belső értékmérői

A tájkép szempontjából a gyep első értékmérő tulajdonsága a *nyitottság*. A nyitottság szempontjából a gyep a vízfelszínnek után következik, megelőzve a szántóföldi kultúrák többségét, különösképp pedig az erdőt. A nyitottság iránti vonzalom az ember szabadságvágyának a kifejezője.

Nagy látótávolságot tesz lehetővé, felfed távolabbi objektumokat. A gyep a nyitott vegetációt igénylő fauna megtelepedésének előfeltétele. Közelebbről vizsgálva a nyitottságnak ellent mond a felszín *fedettsége*. A gyep zárt növénytakarója a legtöbb esetben teljes fedettséget ad a talajnak. A fedettség a szezon folyamán a hasznosítástól illetve a gyepállomány magasságától függően változhat.

A tájkép megítélésben a természetes vagy művi felületnél is fontos szempont, a *homogenitás vagy heterogenitás* lehet a következő gyeppel kapcsolatos értékmérő. Nagy távolságból megítélve, a gyepeket homogén tájképalakító természetes felületeknek nevezhetjük. A homogenitás jut kifejezésre a nagy távolságból érzékelt növényzet magasságában, a vegetáció szerkezetében, színében egyaránt. A távolság csökkenésével azonban tapasztalhatjuk, hogy a homogenitás heterogenitásba csap át, egy jól sikerült fotón vagy festői életképen jól feltárul a gyep változékonysága a vegetáció színe, magassága, vagy állománysűrűsége tekintetében egyaránt.

A *gyepnövényzet magassága* – épp a nyitottságból eredően – általában elmarad a szántóföldi kultúrák, főleg pedig az erdős vegetáció magasságától. A gyepes tájhoz a köztudat is inkább egy úgynevezett apró füves vegetációt társít. Látni kell azonban, hogy az ökológiai adottságoktól függő természetes gyeptársulások magassága nagyon eltérő lehet. Itt meg lehet fogalmazni azt az általános tendenciát, hogy minél mostohábbak az ökológiai viszonyok, annál alacsonyabb gyeptársulás alakulhatott csak ki, illetve, hogy az ökológiai viszonyok javulása egyre magasabb gyepes vegetáció megtelepedését tette lehetővé. A sekély termőrétegű köves-sziklás, illetve a nehéz szikes talajok legfeljebb szűk arasznyi növénymagasságától gyepeinken akár másfél méteres fűállományt is találhatunk, pl. az üde fekvésű zöldpántlika füves réteken.

A *gyepek távoli zöld színe* általánosságban az életet, a természetet juttatja a tájat szemlélő ember eszébe. A hazai gyepeink a zöld színskála igen széles választékát reprezentálják. A szín élénkségét tekintve a fakó zöldtől (tarackos tippán gyeptípus) a szürkés zöld (sovány csenkesz gyeptípus) és kékes zöld (juh csenkeszes gyepek) színárnyalatokon keresztül az üde zöld (réti csenkesz gyeptípus) gyepekig. A távolság elfedi a gyepek színgazdagságát, az csak közelebbi szemlélődéssel érzékelhető. A zöld szín árnyalatai mellett színdiverzitást hozhat a tájba. Például az egyes növényi részek elütő színe (pl. az aranyzab aranyló sárga bugája, a magját elhullatott francia perje bugájának sárga színe, a veresnadrág és a sziki mézpzásit vöröslő bugája, stb., vagy a lábön elszáradt termés ázott, leburnult szalmája), illetve a kétszikű virágos

gyepalkotók egy-egy folton nagyobb tömegben előforduló színes virág *pompája* (pl. *alföldi gyepeken a virágzó sziksófü* vagy a sziki öszirózsa kékes-lila foltjai, üde gyepeken a bíborhere nagy tömegben virító lila virágai, a szikes hortobágyi gyepekre jellemző fehér-sárga „kamilla folyam”).

A növényállomány, a *vegetáció szerkezete* távolról nem ítéhető meg csak közelebbről. A növények és növényi részek zártsága, sűrűsége, finomsága pozitív képzetet ad a szemlélőnek a tájról. Ezen általános jellemző mellett azonban fel kell ismerni a tájképi értékeknél azt is, hogy gyepeink talajadottsága (pl. szikfoltok) mikro-topográfiai viszonyai (pl. szikpadkák, zsombékosok) igen változatosak, amely a gyepeink *fajgazdagságában, ezzel együtt a gyep növényállományának szerkezetében is tükröződnek*. Ez a biológiai és szerkezeti diverzitás sajátos értéke gyepeinknek, egyúttal a gyepes magyar tájnak is.

A táj szempontjából fontos értékmérőnek kell említeni a gyepek esetében az *állandóságot*. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy gyepeink zöme féltermészetes eredetűnek tekinthető, sok esetben évszázados múlttal. A táj védelme szempontjából a szántóval és bizonyos mértékig az erdővel ellentétben a gyep történelmi tájértékek hordozója (gondoljunk például természetvédelmi gyepeink múltjára, vagy a kulturtáj kategóriában világörökség minősítést kapott hortobágyi füves sztyeppre).

Utolsó értékmérőként a gyep belső tulajdonságai közül a más természetes *tájelemekkel való harmonizáló képességet* kell említeni. A gyep jól illeszkedik mind az élő (pl. erdő), mind az élettelen (felszíni vizek, sziklás kőzetek) tájelemekhez, de a társadalom által megőrizni óhajtott természetet párosítja az antropogén földhasználati módokhoz is (pl. ültetvények sorköz gyepesítése, az évente művelt szántók szegélyeire telepített vegyes növényzetű füves sávok a biodiverzitás támogatásához).

A gyepes területek külső értékmérői

Ezen értékmérők között néhány olyan szempontot említünk, melyek a gyep mint fontos tájformáló kultúra „befogadó képességét” jeleníti meg. A gyephez kapcsolódó táj vizuális értékei között szólni kell a gyephez kötődő természetes állatvilágról és a gyepet hasznosító háziállatokról. A gyep a korábban említett nyitottsága, sajátos növénytársulásai, esetenként csak a gyepeken megtalálható ökológiai viszonyai révén predesztinált számos látható madár és emlős faj élőhelyeként. Ezek érdekesebbé teszik az ember számára a tájat. És még

ha a legtöbb faj védettsége folytán ezeket az élőhelyeket csak külön engedéllyel lehet is látogatni, a gyepes táj értékei között kell ezeket említeni.

A gyep – hazai viszonyaink között természetesnek nevezhető – vegetáció, amelyen belül a társadalom, a táj megítélője a művi tájelemeket általában nem szívesen látja. Ezért tiltakozik például a tájidegen acél szélkerekek, a modern építmények létesítése ellen természetes környezetbe, így például gyepeken is. Ellenben éppen a tájhoz kötődő hagyományok révén a társadalom is elfogadja azokat a művi tájelemeket, amelyek a történelmi idők folyamán „hozzánőttek” a gyeppekhez. A korhű, tájba illő tárgyakat, eszközöket, építményeket igényli, igényelné a gyepes táj. A gémes kút, a pásztorszállás, a karám, a guggon ülő nádfedelű hodály igen is része a hagyományos, magyar tájnak a gyepes pusztának. Ezen területek jó része ma már természetvédelmi oltalom alatt áll, a szakhatóság állásfoglalása szükséges az élettelen tárgyi elemek létesítéséhez. Megfigyeléseink szerint a gyepes táj és felügyelője a természetvédelmi szakhatóság annál fogékonyabb ezekre a tájelemekre, minél inkább természetes anyagokból (fa, vályog, nád, gyékény, vessző, stb.) készülnek, és minél közelebb állnak a hagyományos formavilághoz, tájépítészeti megoldásokhoz.

A legelő háziasított állatfajok (szarvasmarha, ló, juh, bivaly, sertés, lúd) hozzátartoznak a gyepes tájhoz. A gyepes ökoszisztéma fennmaradása egyenesen igényli (újabbán egyre inkább igényelné) a legelő állat rendszeres jelenlétét. Mindenképpen érdekes színfoltjai a gyepes tájnak a gulyák, nyájak, ménesek, kondák, falkák. Velük teljes csak a gyeppek tájértéke.

Végezetül itt kell említeni, hogy a gyepes területek kiemelkedő kultúrtörténeti fontosságú tájeleme a pásztorember (Gencsi 2004, Makra-Mucsi 2004). Sajátos öltözékük, eszközeik (bot, tarisznya, szűr, suba, pásztorkalap, ostor, bogrács) és segítők (pásztorkutyák, háttas lovak vagy szamarak) hozzátartoznak a hagyományos gyepes tájhoz. Létszámuk visszaszorulása, szakmájuk népszerűség vesztese, különösen nehéz életmódjuk nem kell, hogy kihalással veszélyeztesse a pásztorságot, végleg szegényebbé tegye a magyar legelő tájat.

A gyepes szókinccstár, mint kultúrtörténeti érték

Végezetül a vidékkel kapcsolatos kulturális értékek között kell említenünk azokat a szép és változatos szókapcsolatokat, melyekkel a

rendkívül sokszínű gyepes tájat oly szemléletesen közvetíti a magyar nyelv:

gyér növényzetű sziklás terület, nyílt mezőség, rétság, füves területek (pl. lecsapolt), pusztai élőhely, pusztai nyílt vegetációjú terület, rétekekkel tarkított ligetes erdő, rétekekkel váltakozó vizes területek, gyepes szikesek (alföldi), sziklagyep (mészkö, dolomit, száraz sekély talajú), sziklafüves, erdőtlen termőhely, lápos-mocsaras síkság, kopár gyepes hegyoldal, füves hegyoldal, róna, mező.

Irodalom

European Charter for Rural Areas (1996): European Council, Brussels. <http://stars.coe.fr/doc/doc96/edoc7507.htm> Nagy G (2001): A gyephasználat és vidékfejlesztés összefüggései. Gyepgazdálkodásunk helyzete és kilátásai. DGYN 17. DE ATC Debrecen, 22-31. Nagy G. (2004): Gyepterületeink tájképi értékei és szerepük. A Tájkép 2004 konferencián tartott előadás, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest (megjelenés alatt). Vörös Könyv (1989): A Magyarországon kipusztult és veszélyeztetett növény- és állatfajok. Akadémiai Kiadó, Budapest.

POTENTIAL ROLE OF GRASSLANDS IN RURAL DEVELOPMENT

Summary

The present position of grassland use in Hungarian agriculture has touched its historical bottom. The future seems not too promising in this respect, but non-agricultural uses of grasslands predict remarkable future, as means of rural development. Investigations on the connection between functions of rural areas in Europe and targeted uses of grasslands for production, environment and nature reservation, as well as for amenity has revealed great potential for grassland use in rural development. Key role of Hungarian grasslands in nature reservation is documented by the rate (25%) of grassland areas in total nature reservation area. This role has also been confirmed by the high rate of protected species (45%) *which demand grassy vegetation for their survival.*

A thorough analysis of grassy ecosystems is aimed at identifying the key values of grasslands in landscape development. Characteristics of grasslands as openness, ground cover, its homogeneity or heterogeneity, sward height, colour (shades and brightness) and its mixture, sward structure, vegetation (ground cover) constancy, the ability of grassy

vegetation to harmonize with natural or man-made landscape elements are negotiated.

Natural and traditional constituents of grassland-made landscapes are also evaluated. Wild animals (birds, mammals) domesticated grazing animals (cattle, sheep, horse, goat, pig, goose) are considered as belongings to the grassy landscapes. Some antropogen landscape elements (sweep-pole well, ancient style stables, etc.) also suit to the historical Hungarian steppe landscape. Flocks of sheep, herds of cattle, grazing studs and the herdsmen (shepherds, cowboys, cattle herds, etc.) are internal elements of the grassy landscape. Recent times their curiosity and attractivity may be the driving force for rural tourism.